

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ И НЕОКЛАСИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ – ПРЕД ИЗПИТАНИЕТО НА ВРЕМЕТО

Пеню Михайлов¹

1. Въвеждащи разсъждения и кратка формулировка на проблема

Разглежданият по-долу проблем днес придобива особена важност. Нашето съвремие го постави на преден план и в същото време отправя нови претенции към неговата научност. **Неокласическата теория по всеобщо признание се превръща универсална теория, важаща за всички времена, издига се в култ, като връх на научност и безпогрешност, истина от последна инстанция** Всеки несъгласен, готов да се обяви срещу нея или да изрази критично отношение, се смята за старомоден, анатемосва се с различни средства и формулировки, приписва му се грях на защитник на стара отживяла система и на стари ценности.

Идеологическата преднамереност е главно средство за оборването и защитата на една или друга теория. Учудващо е защо тя се прилага към политическата икономия и се пренебрегва неокласическата теория. Последната в не по-малка степен е идеологизирана от първата, но затова по-късно. Не може да се приеме и другия аргумент: верността и всеилието на неокласическата теория се определя от нейното доминиране в структурата на научното знание. Това напомня близкото минало – марксистското учение е всеилно, защото е вярно, днес е обратното – неокласическата теория е всеилна, защото е вярна.

Тази теза обаче не се потвърди на практика. Животът се оказа сложен и в редица случаи непредвидим. Много нови факти опровергават едни или други теории, които го обясняват и изменят. Постулатите на неокласическата теория влизат в противоречия с реалността. Щом е така, защо трябва два се прекланяме пред нея, да я абсолютизираме и представяме за истина от последна инстанция? Ако приемем този подход за безупречен, плурализмът в науката и преподаването изчезва, с това изчезват и алтернативните теории. По тази логика икономическата наука не е необходимо да търси опора в други теории или в тези, които са в зародиш, тъй като съществуващата е всеобхватна и просто няма какво да се добави към нея. Това обрича науката на застой, догматизира я и я вкарва в схеми и шаблони, откъснати от живота, като спъва нейното развитие. Тази истина не се споделя от много учени. Ако теорията не съвпада и противоречи на фактите, „толкова по-зле за самите факти“ (Л. фон Мизес) Едни и същи факти могат да бъдат интерпретирани по различен начин, следователно те не са критерий за истинността или неистинността на дадена теория. Такива възгледи не са рядкост в икономическата теория.

¹ Пеню Михайлов е доктор на икономическите науки, дългогодишен професор във Варненския икономически университет.

Въпроси... Въпроси... Въпроси?...

Преди да премина към тях, бих желал да добавя и нещо друго. Икономическата наука днес изпада в криза. Съществуващите теории, хипотези, принципи и постулати не са в състояние да обяснят обективната реалност. Реалният свят се изменя, но теорията дълго време остава неизменна, не осветлява новите явления на този свят или пък се превръща в частен случай на други теории. Нашето мислене сякаш е приковано към биващото (към определен вид знание), оставаме приобщени към него и като че ли слепи и неми за други теории и системи. Претенцията за истинност обаче може да се превърне в оръжие на неистинността чрез обстоятелствата, които я опровергават.

Истината не бива да се затваря в себе си, в своята черупка, а да се отваря към други системи и теории, да търси опора в реалния свят на икономиката. Това като че ли в по-малка степен важи за **неокласическата теория**. Тя се затваря в себе си, брани концептуалната си същност с всички средства, опълчва се срещу ония, които посягат на нейното „твърдо ядро“ и „защитен пояс“.

Теорията се проверява чрез грешките, които я опровергават. Ако те застрашават „твърдото ядро“ и „защитният слой“ около него бе отслабен, устойчивостта се нарушава, научността на теорията губи своята сила, тъй като постулатите, върху която тя се гради, не издържат проверката на времето. Не бива да се забравя и това, че обективността на неокласиката, както и на всяка друга теория не е абсолютна, а относителна.

Има опознати и неопознати неща, като познатите, в зависимост от степента на научното познание, могат да бъдат отхвърлени или опровергани. Старите факти губят своята достоверност и научност, тъй като новите противоречат на старите теории. Защо тогава трябва да се придържаме към тях? Новите теории са обусловени от нови обстоятелства. Науката открива факти, закономерности в рамките на определено време. Ако те противоречат на нейните постулати, би следвало да се разделим със старите схващания и да приемем нови, произтичащи от променилите се обстоятелства. Изправени сме пред дилемата: първо, да се игнорира проблемът; второ, да се намери начин за неговото разрешаване; трето, да се създаде теория, съответстваща на обективната потребност.

Несъответствието на факти и теория обаче още не е критерий изцяло да се отхвърли една или друга теория. Тук възникват нови обстоятелства: **първо**, не всички неща от сложната съвкупност могат да се проверят, има неща, които не могат да се проверят, това крие опасност за несъответствие между теория и факти; **второ**, верността или неверността на една теория се проверява или опровергава от достатъчен брой факти. Ако ги няма, проблемът може да се реши чрез логическата непротиворечивост на теоретичната система. Ако не се наруши, теорията запазва своята научност – тя обаче може да отключи плурализъм и конкуренция на нови теории. В рамките на конкуренцията старата теория трябва да докаже своята научност. Не стане ли това има два варианта: да слезе от историческата сцена или да се превърне в частен случай на други теории, които по-добре обясняват света на икономиката. **Трето**, всяка теория, малко или повече, съдържа субективност и в този смисъл не е адекватна на действителността.

Целта на разработката се съдържа в самото заглавие. Все пак да очертаем някои нейни контури: причини за отпадане на политическата икономия като учебен предмет; всичко грешно и лъжовно ли бе в нея; неокласическата теория безупречна ли е в научно отношение; нужен ли е ренесанс на политическата икономия и възможен ли е синтез между нея и теорията за пределната полезност? Плурализъм в преподаването на икономическата теория, неблагоприятни последици, основани на една единствена теория... На част от тези въпроси е посветена настоящата разработка.¹

2. Причини за премахването на политическата икономия

2.1. Изходно начало на анализа

Откъде да започнем? Може би от това: **всяка величава епоха е трагична**, но трагичността днес е в липсата на величие. Всичко се руши, няма съзидание, има стопанска и духовна разруха, криза на идентичността и на духа, старите грехове днес се смятат за добродетел, а новите са на почит и уважение. Такъв грях се предписва и на политическата икономия. В зората на демокрацията и по време на еуфорията тя се заклеяваше и с лека ръка, по административен път, бе премахната от изучаване във висшите училища. Мотивите за това премахване трябва да се търсят в следните направления: **първо**, тази теория (неокласическата) е всеобща, универсална; **второ**, преподаването следва да се извършва върху нея; **трето**, тя – в сравнение с всяка друга, по-добре обяснява социално-икономическите процеси; **четвърто**, освобождава преподаването от ограниченост и скованост, очиства го от идеологически щампи и схеми, присъщи на предишната теория – политическата икономия.

Верни или грешни са те?

Критиката срещу политическата икономия е преднамерена. Атаките срещу нея са преди всичко атаки срещу марксизма. Тук възниква въпросът дали вселието на принципите и постулатите на неокласическата теория са в състояние да обяснят промените в обективния свят. Нейната възхвала е отрицание на политическата икономия, отрицание към самия марксизъм. Марксизмът трябваше да бъде заклеен, с това и социализмът като определена историческа форма на производство и обществено устройство. Маркс бе този, който разкри генезиса на капитализма – развитие, залез и ограниченост като исторически тип система. А това не се хареса на буржоазията. И то си има своята логика на обяснение.

Социализмът следва да се дискредитира, той е интелектуална заблуда и грешка (Хайек), основан на агресия и принуда, агресия против свободата на човешката

¹ Този проблем в една или друга степен се разглежда в разработките на професорите: Васил Проданов, Камен Миркович, Иван Николов, Светла Тошкова, Пеню Михайлов, Пано Лулански, Зоя Младенова, Дянко Минчев и др.

дейност и предприемчивост (У. Сато); опиум за народа¹. Едно от най-влиятелните политически движения на съвремието почива на лъжлива предпоставка, на наивна и некритическа рационалистическа теория, волунтаризъм и ненаучна методология; заблуждение и високомерие; фатална самонадеяност, причинила безброй жертви и страдания (Хайек); социализмът не е и никога няма да бъде научна теория по проста причина, че робува за идеално общество; по своята същност е утопия, карикатура на предсказанията на Маркс (К. Попър). Това е в общи линии пропагандата, социализмът е подложен на масирана атака. На такава атака е подложена и политическата икономия. Крахът на социализма не е крах на социалистическата идея. На незрели икономически форми на производство съответстват и незрели икономически теории, които не се поддават на точни икономически отражения.

Социализмът исторически възниква в Русия – бедна и изостанала страна – а не в развития Запад. Това даде отпечатък и върху руския марксизъм. Руският марксизъм се отличава от западния. На Запад той бе по-разкрепостен и по-свободен, открит за критика и опровержение, в Русия – канонизиран, превърнат, по думите на Николай Бердяев, в „своеобразна религия“.

Маркс се възхваляваше и обожествяваше, сравнявах го с Исус. Неговото учение се превърна в партийна и държавна идеология. В името на „чистотата на марксизма“, се преследваха инакомислещите, смятаха се, че са проводници на буржоазна идеология. Партийната номенклатура използва марксизма, за да установява своята власт, при това се изхожда не толкова от същността на марксизма, а от нейните интереси. На него тя гледаше като универсално учение, важащо за всички времена, а не степен, възел за развоя на човешката мисъл. Въпреки това той бе канонизиран и догматизиран. Така че да се вини Маркс за провала на социализма, да се хвърля кал и помя върху него, е дълбоко погрешно и научно неиздържано.

Истината не бива да се оценява партийно и идеологически. Маркс и Енгелс посочват: ние нямаме намерение в детайли да диктуваме окончателните закони на развитието на обществото, догматически да предугадим неговото бъдеще, а посредством критиката на стария свят да намерим новия свят². Конструкцията на новото общество с готови решения, схеми, с шаблони е чужда на тях. Без да навлизам в тънкостите на проблема ще посоча: **Маркс не е теоретик на бъдещо общество, както някои смятат, не е исторически пророк, а исторически критик на буржоазното общество. Социално-икономическата определеност на капитализма, подобна на другите до буржоазни форми на производство, е историческа преходна категория, а не край на историята, както се твърди. Комунизмът, според Маркс, не е това, което ще настъпи утре, а обществено състояние, което не спира историята, а позволява тя да протича в определено направление.**

Това не се хареса на някои. Много хора от Запад и Изток са против марксисткото учение. Критично отношение се появява дори у тези, които преди изучаваха и препро-

¹ Уерто Г. Сато Хесус, Социализм. Экономической расчет и предпринимательской функции. Москва, „Ирис“, пер. с англ. 2008, с. 126-154.

² Маркс и Енгелс. Съчинения, том 3. „Немска идеология“, София, 1957, с. 36.

даваха марксизма. Те смятат, че историята опроверга това учение и за това не си струва да се отнасяме сериозно към него, а камо ли да го преподаваме на младото поколение.¹

2.2. *Защо отпадна политическата икономия?*

Това стана по идеологически причини, а не по съображения на практическа не-пригодност. Няма социална наука без съответна идеология. Бедата не е в това, а в обстоятелството коя най-добре ще отрази социалния устрем на масите за по-добър, хуманен и справедлив строй. Няма общество без съответни идеали и ценности. Ходът на историята доказва истинността на тази трактовка. Идеите стават материална сила щом овладеят масите (К. Маркс), те разтърсват света (Джон Рид). Те управляват света (Платон). Никой не оспорва, че старата икономическа теория трябва да се очисти от идеологически шампи и схеми, които се преписваха на нея. Въпросът е дали това е основание тя да бъде заменена с „**чиста икономика**“ (Economics). А нима икономиксът не страда от идеологическа обремененост, само че облечена в завоалирана, мъглява форма; не оправдава ли той непоклатимостта на икономическата система, като се придържа към принципите на Хегеловата философия: „*всичко съществуващо е разумно*“, и няма какво да се измени? Под прикритата форма на пазарна икономика днес се извършва преход към капитализма. **А нима това не е идеология?**

Идеологията може да съдържа лъжлив момент. Тя изразява интересите на определена група и класа, които много често са в разрез с обществените. Лъжливата идеология заменя научната истина с неистина – лъжата. **Първата** се възвеличава, абсолютизира, придава ѝ се всеобщност, **втората** се отрича, анатемосва. Правдата е на страната на по-силния. В този смисъл тя съдържа лъжлив момент, прераства в лъжеидеология. Докато за науката това не може да се каже. Науката е призвана да разкрие истината, законите, които управляват света на икономиката. Науката е независима от политиката. В живота обаче не е така. Икономическата наука много често се превръща в слугиня на политиката и истината се подменя с неистина, оцветява се партийно, нахлузва ѝ се партийна мантия. Така беше с марксизма, така е и с неолиберализма. Икономическата наука не е неутрална по отношение на моралните ценности на обществото. Деидеологизацията противоречи на самия предмет на социалната наука. Хората се обръщат към идеологията, за да обяснят какъв е светът и какъв трябва да бъде той (Д. Норд). Няма общество без съответни идеали, без съответни критерии и оценки за него кое е добро, зло, справедливо или несправедливо.

Догматизмът малко или много е присъщ за всяка наука, в това число и за икономикса. Това, обаче не може да бъде претекст политическата икономия да се замени с икономикса. Вярно е онова, което вчера е било истина, днес се оказва недостатъчно пълно за икономическия анализ, а в някои случаи и погрешно. Остарялото обаче не означава поставяне на кръст на термина „политическа икономия“. Новите доктрини трябва да допълват старите. Те следва да се разглеждат в контекста на развиващото

¹ Виж по този въпрос Борис Ф. Славин, За социалния идеал на Маркс и за неговите критици, сп. „Понеделник“, бр. 7/8, год. XVI, 2013 г.

се и обогатяващо се икономическо знание. Всяка теория, както отбелязах, е продукт на своето време, на определени потребности. С промяната им се изменя и самата теория, но от това не следва, че политическата икономия трябва да се замени с друго название. Маркс прие названието политическа икономия от своите предшественици. Той обаче внесе ново съдържание в нейния предмет. След като не бе опровергана и отречена теорията му, в крайна сметка се отрече самата политическа икономия, премина се към ново название „икономикс“. Политическата икономия и икономиксът имат това общо, че и двете са с един и същ обект на изследване. Те обаче се различават от гледна точка на подхода и средствата за изучаване на този обект.

Политическата икономия изучава социалните закономерности на обществото, тя има за цел да открие движещия закон на формацията, общите тенденции в развитието на обществото. Нейният предмет са производствените отношения, а ядрото – собствеността. Борбата за власт и собственост е борба, около която се върти целият обществен живот. Политическата икономия поставя въпроса защо собствеността е притежание на едни лица, а други са лишени от нея. Тук възниква и въпросът може ли съвременната икономика и най-вече неокласиката да даде отговори по ключови проблеми на глобалния мир и най-вече на икономиката на отделната страна? Това може да стори класическата политическа икономия. Затова се обръщаме към нея – не само ние, но и в много западни университети. Днес „Капиталът“ на Маркс и много негови философски трудове се изучават на Запад не от гледище на историческата фактология, а от гледище на теорията и логиката на построяване на икономическата система, на нейните категории и закони. Тъкмо това не достига на съвременната политическа икономия, било тя модерна или постмодерна. Без анализ на производствените отношения не може да се разбере функционирането на съвременната икономическа система. Марксисткото наследство е степен в развитието на икономическата мисъл. То не се нуждае нито от пълна абсолютизация, нито от отрицание¹.

2.3. Каква икономическа теория ни е нужна?

Поставям този въпрос по две съображения: **първо**, целият преход в България се извършва на основата на неокласическата теория и **второ**, преподаването на икономически знания се гради върху нея. Много факти от обществения живот обаче не се потвърждават от тази теория. Тя влиза в противоречие с обективната реалност. Това е основание да се постави въпросът доколко тя е издържана в научно отношение.

Научната теория винаги отхвърля ония идеи, които не съвпадат с „талвега“ на историята, и оправдава ония от тях, които спомагат за неизбежните промени. Научното знание трябва да се основава на строгата обективност на фактите, логически да ги обобщава и извежда закономерностите, да представя в логическа форма историческия процес от простото към сложното, от нисшото към висшето, т.е. да поставя нещата, идеите, науката и пр. в определена йерархия, както се изразява Огюст Конт.

¹ Вж. цитираното съчинение на Б. Славин – б.а.

Не подлежи на спор – неокласиката придвижи много напред икономическата теория. В рамките на своя предмет тя създаде стройност и непротиворечивост в системата, доказателственият материал стана по-строг и логичен, математическият и графичен анализ ѝ придават по-голяма точност, приближават я до естествените науки, засилват сходството ѝ с тях. Но не всичко в тази насока е решено. Преходът изисква критична оценка на теориите и подходите, които го обясняват, в търсенето на алтернатива. Така истината става по-рационална.

Казаното се отнася и за неокласиката. За да се разбере нейният обяснителен принцип, нека видим постулатите, на които тя се основава: **първо**, универсалност; **второ**, неограничена свобода на пазара, даваща възможност на икономическите субекти да постигнат своите цели без намеса на държавата; **трето**, стоковата размяна се извършва свободно, без всякаква принуда, в отсъствие на централни органи; **четвърто**, хората сами избират средствата за нея, с което получават по-голям ефект; **пето**, превръщане на частната собственост във всеобща определеност на икономическата система; **шесто**, очистване на теорията от идеологически шампи и догми, съответствие на триадата фактори на производство на реалността; **седмо** (но тук има нещо, което не може да се приеме): постулатите на теорията не могат да се обяснят с тези на самата теория. Ако те са верни от нейно гледище, то от гледище на други теории могат да се окажат недостатъчно научно издържани. Примери: евклидова и неевклидова геометрия; класическа и квантова механика; в последно време се заговори за частици, превишаващи скоростта на светлината. Всички теории следва да се разглеждат в единния поток на човешкото познание, а не да се **предписва, че дадена теория е венец на всеобщата истина**.

Да започнем с универсалността. Тя се представя за валидна на всички времена на обществото. Всяка теория обаче е ограничена от времето, в което възниква; ако теорията не се потвърждава от основните факти, поставя се под съмнение нейната общовалидност. Провъзгласила се за непоклатима и универсална, неокласическата теория се опълчва срещу теории, които засягат нейната концептуална същност. **Какво значи универсалност?** Това е неизменност на реда. Всичко, което противоречи на него, се отрича. Теориите не се разглеждат в тяхната цялост като степени на човешкото познание.

Икономическата наука не бива да се обвързва с една единствена теория – неокласическата. Ако се обвърже, значи науката да се обрича на застой.¹ Моите възражения се свеждат до следното: **първо**, преходът от една теория към друга е плод не на мистика, а резултат на икономически промени на действителността; **второ**, теорията е отражение на реални обективни процеси, а не на произволни логически форми на мисленето; **трето**, логическите форми имат самостоятелно битие, но те не могат да се откъснат от своята обективна основа; **четвърто**, разумът, освободен от съдържанието (реалността), е спекулативна измислица, граничеща с мистика, откриваща път на идеализма.

¹ Няма такава наука, която може да изрази сложността на икономиката, чрез една единствена теория – б.а.

Да се признае непоклатимостта на неокласическата теория, значи да се отрече историческият характер на икономическата наука и свързаните с нея категории. Тя не е всеобща, а частен случай от икономическата теория (Кейнс). Затова не може да претендира за всеобщност. Това, че разглежда някоя частна сфера, не я прави обща теория на икономиката.

Фактът, че неокласическата теория е доминираща, не значи, че към нея не бива да има критика. Критика следва да има не само по време на криза в теорията, но и в зачатие и възход от развитието ѝ. Преди, критика преди към марксизма нямаше. Той се възхваляваше и абсолютизираще, пригаждаше се към една или друга икономическа групировка (номенклатура), а това се отрази върху неблагоприятно икономическата наука. Дори счетоводството, което се смята за по-закостеняла научна дисциплина в последно време, оспорва непоклатимостта на парадигмата на Лука Пачиоли (1494 г.) и търси пробив в други теории.

Във връзка с това не е излишно да припомним словата на Имре Лакатош: „За Попър, пише той, изменението на науката е рационално или поне се поддава на рационална конструкция и попада в сферата на о т к р и т и е т о. За Кун изменението на науката – от една парадигма към друга – е мистично обръщение в друга вяра, което не се ръководи и не може да се ръководи от правилата на разума, и което изцяло попада в сферата на социалната психология на откритието. Изменението на науката има религиозен характер.“¹

Дори да приемем, че дадена теория е в своя апогей, резултатите – емпирично потвърдени, но някои от тях не издържали проверителния тест на времето, това не значи, че критиката трябва да отслабва. Нашето познание се развива и усъвършенства. Това, което вчера е било истина, днес престава да е – учените днес например оспорват валидността на Дарвиновата теория, теорията на относителността на Айнщайн и пр.

Това важи ли днес за неокласиката – всяка трудност превръща ли се в победа на нейната програма? Да вземем за пример свободния пазар. Неговите принципи не могат да придадат социална насоченост на пазара. Прекомерната им свобода доведе и до днешната криза. Тя е криза не само на икономиката, но и на теориите, които я осветляват и обясняват – в алтернативата на нейното разрешаване.

Слабото звено в теорията на икономиката и преподаването е, че те не се основават на солидна философска основа. Икономиката се разглежда не като философия на икономиката – методологията отсъства, преобладава схоластика и догматизъм. Животът както преди, така и сега се вкарва в определени схеми и шаблони, откъснати и противоречащи на действителността. Теорията не е в състояние да обясни преходните процеси, да внесе ред в трансформацията на икономическата система.

Има и нещо друго. **Социално-икономическата система** не може да не придава своеобразен отпечатък върху формата на проявление на икономическите закони. Няма неизменни, абсолютни закони. Дори да приемем, че **законът** действа при даден тип социално-икономическа система, това не значи, че той не се изменя. Законът е страна на **същността**, а тя трябва да се разглежда в развитие. Законът се развива,

¹ Лакотос, И. Методология научных исследовательских программ, Вопросы философии, 1995, 4, с. 135.

същността се обогатява. Той се развива в сравнение с първите стадии на функционирането на икономическата система. Дори когато системата като тип остане непоклатима, в закона трябва да се търси развитие, защото системата се изменя, тя не е такава, каквато е била.

Икономикът страда и от други слабости. Има ред въпроси, които стоят във неговия обсег. Един от тях е **стойността**. От гледище на политическата икономия тя не изчезва, но придобива друго изражение: проявява се не само в своето непосредствено битие, като предметна определеност на овеществен абстрактен труд, но и като дейност, лишена от тази определеност – услуги, енергия, информация и пр. Производството преминава в своята противоположност – невеществена материална структура (информация, информационна стойност и пр.). Структурата на продукта става вече многослоеста – вещество, енергия и информация, като последните две в много случаи имат решаващо значение. Тези въпроси обаче все още не са застъпени достатъчно в теорията и преподаването, **все още нямаме определение и изследване за стойността в неоекономиката**.

Трудовата теория, както и всяка друга, също има свои достойнства, но и бели петна. Тя с лекота обяснява стойността с обществено необходимите разходи за производството на продукта, но не дава задоволително обяснение за елементите на този труд, тяхното количество, редукцията на сложния труд към простия труд. Освен това, **тази теория е трудно приложима при изчисляването на стойността**, на обществено необходимите разходи на труд, което на практика я прави трудно приложима.

Това дава основание на някои изтъкнати икономисти да формулират своята теза по друг начин: не умозрителни разсъждения, а опитът решава съдбата на теорията. Смята се, че теория, която не може да бъде съпоставена с фактите или не може да бъде проверена количествено с помощта на данните от наблюдения, в действителност е лишена от всяка научна ценност.

Това още не е критерий за отричане на трудовата теория за стойността. Може би посочената теза се базира на първия том на „Капиталът“, където тя (стойността) се разглежда в нейния абстрактен вид, а цената – като паричен израз. Но в третия том на „Капиталът“ Маркс разглежда модификацията на стойността в производствена цена, стоките се продават не по тяхната стойност, а по тяхната производствена цена. Много западни икономисти не разбраха противоречието между първия и третия том на „Капиталът“, от което правят превратни изводи.

Противоречието между опита и теорията може да бъде чисто теоретическо, но това не значи да се отрича трудовата теория за стойността.

Трудовата теория за стойността не може да бъде пренебрегната. Много въпроси днес остават открити: стойност в условията на новата икономика; самодвижение на стойността, виртуална икономика; модификация на труда и промяна в неговата структура; промени във формата на обмяна и потребление (електронна търговия, потребление и пр.). Новата икономика не излиза извън предмета на политическата икономия. Старото определение на икономическата система, както казва Хегел, трябва да се съдържа и съхрани в новото.

И така, теорията и практиката трябва да се основава на здравия разум. Трябва да се търсят синтез от теории за обяснение и изменения на света, а не строго да се придържаме към една или друга теория. Това важи не само за теорията на пределната полезност, но и за марксистката теория. В това отношение Западът се оказва по-практичен и гъвкав – плурализъм в икономическите школи в преобразуване на социално-икономическата действителност. Разсъжденията показват, че няма общовалидна теория за всички времена, нужни са други подходи.

Неокласическата теория, станала ядро на икономикса, не е безупречна в научно отношение. В схематичен вид тези подходи могат да се сведат до следното:

1. От една страна, собствеността е вън от полезрението на икономикса, но от друга – е основното, с което се занимава буржоазията, преди – болшевиките, днес – политическата класа в България. Следователно собствеността не се разглежда, защото ще изкара на показ недъзите и противоречията на нашето съвремие.
2. Догматично е да се смята, че смяната на държавната собственост с частна оптимизира икономиката и повишава нейната ефективност. Неолибералният модел например не превърна страната ни във втора „Швейцария на Балканите“, не откри пътя към „светлото бъдеще“. Напротив, той задълбочи противоречията в страната. „Невидимата ръка на пазара се превърна в черна ръка“. Теорията не е в състояние да обясни преходните процеси, да внесе ред в трансформацията на икономическата система.
3. Икономиксът поставя на първо място не производството, а размяната и потреблението. Не е вярна тезата, че потребителят е суверен в своите действия. Той невинаги може да действа рационално. Имаме ограничена и непълна рационалност. Неговата свобода е ограничена от неопределени условия. Там, където има принуда, няма свобода. Свободата е ограничена от диктатурата на монопола, на производство и на пазара.
4. Неокласиката разглежда явленията и категориите в статика, а не в динамика. Тя не извежда категориите една от друга, липсва йерархия в тяхната същност. Изходното начало например не се разглежда (такова изобщо липсва) като предпоставка за възникване на системата.
5. Триадата фактори (земя, труд, капитал) „се обяснява по един странен и противоречив начин“.

Съгласно тази теория на всеки фактор на производство се вменява (предписва) да присвоява такава част от дохода, която съответства на приноса му в създаването на продукта. Всеки получава според заслуженото – нещо, което напомня близкото минало. Факторите на производство създават продукта. Те обаче не определят неговата социално-икономическа природа. Това са две различни неща, които икономиксът не разграничава.

Нима доходът на собственика на капитала в наши дни (в условията на преход) е в строго съответствие с участието на капитала в производствения процес? Приносът спада, доходът на собственика обаче се увеличава. Присвоява се доход, без собственикът реално да участва в производството, докато за работника не е така, той трябва да изкара хляба си с „пот на челото“.

Обсъжданата триада фактори прикрива експлоатацията, незаплатения труд. Твърди се, че при пазарната икономика няма експлоатация, а доколкото съществува, тя е пазарен феномен, рядко срещано явление, проявява се при специфични условия. Оттук и изводът, че експлоатацията отмира, не са нужни стачки и профсъюзи, налице е класова хармония, възвръща се старата теория на Бастия.

6. Нео кл а с и ч е с к а т а т е о р и я разглежда човека като „икономически човек“: егоист и користолюбив, ръководещ се единствено от своя интерес, рационално действащ субект, максимизиращ полезността, рационализиращ потребител. Това много стеснява действията на човека. Освен „икономически“ има и „институционален човек“, основаващ се на различни принципи и парадигми.
7. Икономиката и пазарът трябва да се обвържат с морално-етични принципи. А. Маршал разглежда поведението на човека тъкмо от тези принципи, а според Кейнс никаква икономическа и всяка друга дейност не може да бъде постигната във от нравствените закони. За съжаление, икономикът не вражда морала в икономиката.
8. „Невидимата ръка“ се абсолютизира, тя се фетишизира и откъсва от общия контекст на изложението, без оглед на обстоятелствата, които са я издигнали. Неокласиката обаче я превръща в аксиома, неподлежаща на опровержение, което не е така. Адам Смит е употребил тази метафора при условие на неразвити стоково-парични отношения и току-що проходаща свободна конкуренция. По това време държавата грубо се е намесила в стопанския живот, предприемаческата дейност е била ограничена от всякакви правила. Острието на „невидимата ръка“ е насочено срещу феодалния гнет и абсолютната монархия. Производството трябваше да се отскубне от опеката на държавата, а функциите ѝ да се отделят от икономиката.
9. Радетелите за свобода разглеждаха свободата като естествен морален принцип на природата. Днес обаче нещата се промениха. Монополът и глобализмът стават доминираща сила в икономиката. Свободата на пазара се подкопава. **Съществува не свобода, а диктатура на пазара и на монопола. Пазарната саморегулация трябва да се съчетае с държавна намеса в икономиката.**
10. Не всяко възвръщане към класическата политическа икономия е грешно и лъжовно. Световната икономическа криза е ярко потвърждение на това. Политическата икономия трябва да включва не само въпроси от това наследство, но и въпроси от кейнсианството, посткейнсианството, институционализма и неомарксизма. Това е западен вариант на класическата политическа икономия.
11. Бих добавил още:
 - ако е вярно, че на пазарната икономика по своята същност е присъщо равновесие, защо то се нарушава и държавата трябва да се намесва;
 - ако е вярна тезата на неокласическата теория за заетостта и работната заплата, защо при спад на заетостта не се повишава работната заплата? Списъкът от въпроси може да бъде продължен. За нас обаче е важно не толкова това, а констатацията че **неокласическата теория не може да даде отговор на редица въпроси на нашето съвремие.**

Теорията, в случая неокласиката, не ни предпазва от „гибелни идеи и доктрини“. Фактът, че е обхванала значителна част от умовете на обществения елит, както казва Л. фон Мизес, още не значи, че теорията не може да има деструктивен характер от гледище на своите резултати. „Доколкото е съвременна, модерна, може да получава всеобщо признание, но с това да бъде не по-малко вредна за човешкото общество, за цивилизацията и изживяването!¹“.

12. Неокласическата теория, провъзгласила свободния пазар като свой „символ верую“, засилва отчуждението. Нужно е **да се отхвърли неолибералният модел на прехода**. Пазарът не бива да бъде цел, а средство за разрешаване глобалните цели за обществото. Неолибералният модел засилва диференциацията в доходите – **„Нищета сред изобилие“**, такъв е неговият императив. Хората не могат да посрещнат текущите си нужди, обречени на мизерия; отчуждението се засилва – отчуждение от самата „родова същност“. Това е повелята на неолибералния модел – неприемлив и пагубен за страната.
13. Може би изглежда, че изпадам в логическо противоречие: от една страна противопоставям политическата икономия на икономикса, а от друга – и двете трябва да се преподават. Искам да поясня: а) **противопоставянето** не е израз на отрицание; б) **двете дисциплини** имат място в преподаването от гледна точка на алтернативата; в) в теорията на системите и практиката (и критериите за тяхното разграничаване) сме свидетели на **коалиция и комбинация** на системите. Те не разрушават самостоятелността на системите, а правят обучението по икономика по-ефективно в зависимост от целите на икономическото образование. В този смисъл твърдя, че **двете дисциплини (политическа икономия и икономикс)** имат място в **преподаването**. Задачата на науката е да открива и да разкрива, а не да скрива. Теория, която казва всичко, значи нищо не казва: „Всички наши теории се явяват (остават) **догадки**, предположения, хипотези“ (Карл Поппър). В рамките на рационалното една теория може да бъде по-предпочитана от друга, стига по-добре да обяснява света.

Изучаването на политическата икономия във висшите училища е повеля на времето. Съвременните процеси не могат да се обяснят със стандартните курсове по „Микроикономика“ и „Макроикономика“. Ако терминът „политическа икономия“ е смущаващ, трябва да се замени с „теоретична икономика“, „философия на икономиката“. И колкото по-рано се осъзнае, толкова по-добре. Икономиксът не може да се смята за висша форма на обучение по икономика, основан върху неокласиката, тъй като не изчерпва икономическата теория. Това налага да има плурализъм и алтернатива в преподаването на икономическото знание.

Неокласическата теория, както посочих, е частен случай от икономическата теория. Затова не може да претендира за всеобщност. Това, че разглежда някоя частна сфера на икономиката, не я прави обща теория на икономиката. Тя не е синоним на политическата икономия, нито на неокласическата теория или пък на микро-

¹ Л. Ф. Мизес, Либерализм. Москва, Икономика, 2001, с. 194.

макроикономиката и на множество други икономически дисциплини. Тя ги включва с различен срез. Всички те са звена на икономическата теория.

Икономическата теория трябва да има социална насоченост. Тя не бива да бъде сляпа към социалните процеси, а активно да съдейства за разкриване на техните противоречия и да дава препоръка за преодоляването им. Двете науки (политическа икономия и икономика) страдат от историческа ограниченост, но взети в своето единство те могат да обогатят икономическата теория.

14. Схващането на неокласическата теория, намерило място в учебниците по „Икономика“ – относно пазарното търсене като сбор от индивидуалното търсене, не е много прецизирано. Тази постановка е твърде съмнителна. Ако се приеме, то цялото е сбор от части, които го съставляват. Те обаче се различават по структура и по знание. При цялото са възможни закономерности, които не съвпадат с частта. Частта съдържа цялото, но не самото цяло. Ако приемем, че то е сбор от части, тогава обществото е сбор от индивиди, което не е така, но неокласическата теория не внушава, че е.

Какво трябва да се преподава: **политическа икономия или икономика?** Отговорът, който давам, е: и двете. Може да се преподава марксистка и немарксистка политическа икономия, като се разкрива рационалното в тях. Ако сме европейци по дух, е нужно да се преподава и марксистка политическа икономия, както е в редица страни от ЕС. Икономическата наука трябва да се обърне с лице към въпросите на деня; единият от тях е кризата – най-значимо събитие на нашето съвремие.

3. Щрихи от изпитанието на съвременната икономическа теория

3.1. Държавната намеса

Критиката срещу държавната намеса изхожда от това, че намесата е пречка за свободата на пазара и на икономиката като цяло. Но има ли наистина свободен пазар, или той се съдържа само в учебниците по „Икономика“? Свободният пазар е система от пазарни отношения, която дава възможност на икономическите субекти да постигнат своите цели без намесата на държавата. Стоковата размяна се извършва свободно, без никаква принуда, в отсъствие на никакви централни органи. Хората сами избират средствата за нея, с което постигат най-голям ефект.

Тези принципи, присъщи на класическия пазар, днес са ограничени от монопола. Свободата на пазара се подкопава, монополът има власт над всички останали, налага волята си над другите производители, а там, където има принуда, няма свобода. Пазарът е поделен между няколко крупни производители (корпорации), а не между множество производители, както беше при съвършената конкуренция.

Щом пазарът е поделен между малко на брой монополистически обединения, свободното ценообразуване е ограничено, силата на търсенето и предлагането – отслабена, цената носи печата на монопола. А нима това е свободен пазар, след като има принуда?

Няма свобода без необходимост. Свободата се противопоставя не на необходимостта, а на принудата; щом не сме свободни да избираме, ние сме принудени да действаме противно на своята воля. Следователно и при класическия пазар свободата е ограничена, хората не са свободни рационално да действат, а са принудени противно на своята воля да избират едни или други средства, за да реализират своята цел, което ги прави несвободни, осъществява се дадено нещо по принуда, а това вече не е свобода. Свободата е възможност да се осъществяват цели. Нима при класическия (свободен) пазар всякога съществува такава възможност?

Оттук и изводът: не съществува изобщо свобода, а свобода като възможност за вземане на решение в съответствие с познаване на необходимостта. А не като плод на случайно хрумване и разбиране за връзките между нещата.

Защитниците на свободния пазар Фр. Хайек, К. Попър, М. Фридман и пр. гледат своите постулати на следните по-важни моменти: **първо**, универсалност на законите на пазарната икономика; **второ**, разглеждат ги в светлината на Нютоновата механика, т. нар. социална физика и динамика, според израза на един от бащите на социологията – Огюст Конт; **трето**, пазарът признава само един тип пазарна икономика – свободен пазар, икономиката се движи по законите на „невидимата ръка на пазара“; **четвърто**, икономическата система е толкова сложна, че човешкият ум не може да я опознае и регулира (фаталната самонадеяност на Хайек); **пето**, сложният ред не се нуждае от организация (държавна намеса), а следва своя спонтанен ред, основан на абстрактни и универсални правила; всяка конструктивна намеса убива индивидуалността и свободата, обрича на провал самоорганизиращата се система; **шесто**, организацията, разбирай държавната намеса или разумът, както се казва, е присъща на простия ред взаимоотношения; спонтанният ред не може да бъде заменен и подчинен на правилата на организация; държавата „замърсява пазара“ и затова не бива да има никаква намеса, да изгоним „злите духове на кейнсианството“. „Човек е животно, съблюдаващ правилата в такава мяра, както и целеустременото животно“; не може да има предварително изкуствено конструиран ред на организацията (Хайек).

Това са в общи линии доводите на защитниците на тезата за свободния пазар. Без да навлизам в детайли на проблема, ще посоча някои нейни недостатъци: Първо, не съществуват универсални правила и закони, важащи за всички времена на управление на икономиката; второ, универсалността не бива да се разглежда в духа на Нютоновата икономика, дори и там да има условност, законът важи при определени обстоятелства и допускания; трето, законите на естествознанието, на физиката, не може механично да се пренасят в обществото и обществознанието. Социалната динамика, за разлика от физиката, борави с нееднородност на икономическата съвкупност, отличаваща се със специфика и уникалност.

Държавната намеса е непоклатим принцип на отвореното общество. К. Попър, който не можем да обвиним в симпатия нито към марксизма, нито към социализма, говори, че **в него (отвореното общество) държавата следва да решава следните задачи: първо**, борба с нищетата; **второ**, да оказва помощ на хората, живеещи зад чертата на бедността; **трето**, да защитава гражданите от физическа и икономическа експлоатация от страна на богатите от „неограничения капитализъм“. В „Отвореното

общество и неговите врагове“ той се обяви за ограничаване свободата на пазара, че тази свобода трябва да се подчинява на хората, на тяхната защита от нищета; да бъде ограничавана от закона; иначе ще нанесе повече вреди, отколкото ползи.

Причините за намесата на държавата трябва да се търсят в същността на пазарната система. Като всяка сложна система, нейната интегралност зависи от свойствата и компонентите, които я съставляват, и от тяхното взаимодействие. С промяната на един или друг компонент организираността на системата се усложнява, ефектът може да бъде положителен или отрицателен.

В случай че приемем държавата като пазарен субект, а в наши дни тя все повече се утвърждава като такава – елемент на пазарната система, то нейната намеса може да засили организираността на системата, да приведе и подреди в определен ред нейните елементи или да ги разстрои, и с това да внесе хаос във функционирането на икономиката. При едни случаи тя ще действа конструктивно, а при други – не.

Проблемът следователно не е просто в намесата, а в мярката на тази намеса. Критерият трябва да изхожда от необходимостта системата да функционира по-ефективно като цяло и по-пълно да се удовлетворяват обществените потребности.

Пазарът съдържа вътрешните импулси на своето развитие. Като саморазвиваща (саморегулираща) се система той има свойството да функционира без всякаква външна намеса – т.нар. спонтанен ред на Хайек, т. е. самостоятелно да подрежда и организира елементите на своето функциониране без всякакво външно въздействие и принуда. Това става при съвършени (идеални) условия, които на практика не съществуват. Пазарът в своето развитие се натъква на редица трудности: „дефекти“ на пазарния механизъм – несъвършена конкуренция; външни странични ефекти; монополизация на производството; отсъствие на справедливо разпределение или с една дума – пазарни несъвършенства.

Пазарът невинно е способен да се приспособява към външната среда. Това разстройва неговите връзки, устойчивостта се нарушава. Заложените параметри на функционирането му са застрашени, спонтанният ред се нарушава, редът преминава в хаос. Ако пазарът следва този път, това ще струва скъпо на икономиката – загуба на обществен труд, пилеене на време, разбити човешки съдби и психически травми.

Пазарът не е в състояние да отстрани социалното разслоение, не премахва нищетата, наркоманията, проституцията и други съпътстващи страни на „цивилизацията“. Той е слеп към социалните потребности, благодетелства най-платежоспособните.

Това налага да се търсят алтернативни пътища в развитието на икономическата система и това е държавното регулиране. Държавата е не само пазарен субект, но и среда, която охранява пазара с жизнен заряд, ограничава и направлява системата в желано от нас русло. Държавното регулиране има за цел да създаде правнонормативен механизъм за функциониране на икономиката, да постави частния и всякакъв друг бизнес в служба на обществения прогрес и по този начин да осигури стабилен икономически растеж.

Преходът към пазарна икономика не означава обществото изцяло да се подчини на пазарните механизми. При цялата им значимост ролята на държавата не намалява, а се увеличава. Тя трябва да впрегне в действие не само всички пазарни сили, като им

създаде благоприятна конкурентна среда, но и да отстрани дефектите на пазарната саморегулация.

Ако свободата на пазара е безупречна във всяко едно отношение, защо тогава реализацията ѝ в България се съпровожда с жестока криза, с продължителен спад на производството и потреблението, стагнация в икономиката и духовна нищета. Тези, които я защитават, твърдят, че благодарение на нея се осъществи преход от централизирана управлявана икономика към пазарна икономика.

Какво от това, добро или лошо?

Всяка икономическа система, в т. ч. и реформата на икономиката, трябва да има за критерии на оценка определен резултат – социално-икономическото благополучие на човека. Ако тя допринася за този резултат, реформата е успешна, способства за социално-икономическия напредък за обществото. Пазарът е средство за постигането на такъв напредък, а не цел на реформата, както я представят някои господа.

У нас реформата не тръгна както трябва. Напротив – икономиката се движи от лошо към по-лошо. Една реформа има смисъл да се провежда, ако тя създава, а не разрушава. По своята най-дълбока същност тя е извратена, свежда се не до преход към пазарна икономика, а до разграбване и продажба на безценица на собствеността, до криминализация на икономиката и непазарно присвояване на доходите. Там, където отсъстват ясни правила, там цари рекет, шантаж, корупция, злоупотреба е властта, от които не може да се очаква нищо добро, в т. ч. и успех в реформата.

Това налага курсът на икономическата реформа да се промени. Нейният ориентир в по-близко и по-далечно бъдеще трябва да бъде социално-икономическото благополучие на нацията. Не стопанска разруха, деиндустриализация, разсипано земеделие, духовна криза и пр., а ориентир към такива сфери на дейност, които формират бъдещия облик на обществото – образование, наука, знание; не просто повишаване на жизнения стандарт на населението, а на качеството на неговия живот, което не може да стане без държавата да се превърне в социална.

3.2. Неолибералната идеология и икономическата криза

Тя е не само циклична, но и глобална, криза на глобалния капитализъм, криза, свързана със смяната на парадигмата на развитие на човешката цивилизация. Светът днес е поставен пред нови предизвикателства: дали това ще бъде, „краят на капитализма“, „отвъд капитализма“ (отвъдното на капитализма); модел, утвърждаващ нова икономическа система, която не съдържа белезите на съществуващия обществен строй. Този параграф не е построен в съответствие с традициите като повествование. Той се основава на диалог на автора със самия себе си. Поставят се въпроси и им се отговаря. И така, да започнем отначало.

- Има ли някаква връзка между световната финансово-икономическа криза и неолибералната идеология?

- Връзка определено има. Кризата е не само в икономиката, но и в теорията, която я обяснява. Нещо повече, тя предшества икономическата криза. Теорията е призвана

да разкрива истината. Неолиберализмът обаче не я разкрива в достатъчна степен. Той страда от историческа ограниченост и от тази гледна точка не може да претендира за всеобщност в изчерпване на истината. Всяка теория е рожба на определена потребност, плод на обстоятелствата, които я формират; с промяната им се изменя и самата теория. Няма теория за вечни времена.

Теорията, като висша форма на научно познание трябва да се подлага на проверка. С това тя се откроява от неистината. В противен случай лъжата (неистината) може да придобие статут на «научна истина». Тъкмо от това страда неолибералната идеология. Критерият за **истината** е животът, **емпирично изведена и потвърдена от практиката**.

Закономерностите би следвало да се представят в логическа форма, историческият процес трябва да върви от простото към сложното, от нисшето към висшето, да включва предишното като необходима предпоставка, но не достатъчна, за обяснение на специфичното съдържание на знанието от по-висш ранг, т. е. да поставя нещата, идеите, науката и пр., както се изразява Огюст Конт¹ в неговия «Курс по позитивна философия», в определена йерархия.

Неолиберализмът придоби широка известност. Като панацея, като пропагандна мантра това понятие или определение не слиза от устата на много политици. Оказа се, че светът е обяснен, икономиката – също, че всички са либерали, ама някак си «нео-», ... А хората продължават да са като в мъгла. В която се очертава неясният контур на друг един мираж, наречен свободен пазар.

- Какво представлява днешната финансово-икономическа криза?

- Тя е световна, която по мащаби и граници надхвърля тази от 1929-1933 година. А според някои, по последици и разруха надвишава Втората световна война. Тя е първа по рода си криза на глобалния капитализъм след рухването на социализма. Неговият крах лиши капитализма от вътрешни стимули на усъвършенстване, ускори появата на кризата.

- Погледнато по-широко, кризата поставя ли теоритически и практически въпроса пред нашето съвремие?

- Твърде много дори. Но на първо място е изводът, че класическата политическа икономия не е загубила своята значимост в разкриване причините за кризите. Това означава, че не всяко възвръщане към миналото е непременно грешно и лъжовно и че трябва да се отрича. Истината е, че новите доктрини допълват старите и ги изправят от грешки. Както писа Карл Попър, ние сме търсачи на истината, но не я обладаваме, стремим се да я разкрием, но не винаги успяваме.

Кризата постави въпроса за необходимостта от нов световен икономически ред, от потребността от ново устройство на социално-икономическия живот в света. Правителствата са изправени пред разрешаване на чисто практически въпроси: идват избори, хората искат да знаят защо има криза, защо заетостта и жизненият стандарт спадат. Ако този проблем не се реши, стихията на глада ще помете политическия елит и той ще слезе от историческата сцена.

¹ Виж Огюст Конт, Социалната икономика, изд. Глория Мууди, 1908 г., с. 92.

Към това искам да добавя интересния процес на отрицание на капитализма в рамките на самия капитализъм; подкопаването на основите на неговото съществуване; разрушаването или отслабването на защитния пояс, на „твърдото ядро“ на системата. Кризата поставя въпроса и за валидността на тезата на Фукуяма, че „влакът на историята отива до либералната демокрация (капитализмът)“, с което завършвала и самата история. Кризата е признак, че нещо става с капитализма, че противоречията му са стигнали предел, който не му позволява безпрепятствено да се движи по-нататък.

- Много често финансовата криза се обяснява с необезпечеността на ипотечните кредити.

- Вярно е, но от части. Причините са по-дълбоки, отколкото ни се струват, защото, както казах, тя е криза на неолибералната идеология преди всичко, на абсолютизацията на най-важния ѝ инструмент – „невидимата ръка на пазара“. Нашите политици и либерали строго следват неолибералната идеология, като при това пряко копират чужди образци без да се съобразяват със спецификата на страната ни. С това, че историческата динамика и развиващата се система не търпят еднообразие, шаблони и схеми, че линейността твърде често се заменя с нелинейност. **Тези истини обаче не се познават, и по лошото е, че не се признават.** Ако беше обратното, подходът би бил друг, а съответно и резултатите.

- И все пак, защо избухна кризата? Много неща се изговориха, но «мъглата» по този проблем е все така непрогледна.

- В мъглата вече проблясват очертанията на някои истини. Най-видимата е, че финансовият капитал в условията на глобалния капитализъм се откъсна от производствения. Фиктивната му част се разрасна до такава степен, че му се придаде статут на самостоятелно и независимо съществуване; започна да се говори за финансова икономика или, все същото – финансовоикономика; че не друг, а финансите са първично звено в структурата на икономиката; предимството е на обръщението, а не на производството; наложи се разбирането, че връзката пари-злато е окончателно прекъсната, което според нас не е така, тя е ослабена, но не и прекъсната. Сегашната криза потвърди несъстоятелността на една такава теза.

Финансовият капитал установи господство и контрол над всички форми на обществен капитал, подчини реалния капитал на себе си, породил крах на златния стандарт и установил тържество на парично-кредитната система, на глобалната мрежа от фондови борси и пазари, засили спекулациите, превърна се в международна сила, откри пътя на всевъзможни машинации и спекулации.

Колкото и значима да е ролята на финансовия капитал в нашето съвремие, той за дълго не може да се откъсне от реалния сектор, от реално функциониращия капитал. Неговите граници и мащаби се определят тъкмо от този сектор. Рано или късно той трябва да се приведе в съответствие с неговите изисквания. Това обаче, като че ли не се отчита от неолибералната идеология.

- Може ли да се смята, че доларът трябва да бъде незаменима световна валута?

- Според Бретън-Уудското споразумение от 1944 г. той стана доминираща валута в регулирането на валутно-финансовата система на света. Всички други валути се сравняват с него. САЩ е силата, която контролира световните финанси. Доларът бе стабилна валута, обезпечена със златни резерви. Но след 1971 г. неговите позиции отслабнаха. Транснационалните корпорации се изплъзнаха от контрола на държавата, стоковото покритие на долара намаля, настъпи разминаване между финансовата и реална част на капитала. Финансите нараснаха и се отдалечиха от реалния свят.

Това откри пътя на всякакви машинации, спекулативният капитал се засили, появиха се много финансови пирамиди, без те да имат стоково покритие. Финансовите активи започнаха да придобиват виртуален характер, откъснати от реалното производство, т. е. започнаха да преследват чисто спекулативни цели. Тук възниква въпросът финансовите активи истински пари ли са, или не, могат ли да се инвестират в производството, или предпочитанието трябва да бъде на реалните пари.

Всеобщата формула на капитала – $P - C - P'$, засилва спекулативната дейност на парите. Придобиването на пари, на пъти повече пари промени източника на печалбата, пренасочи се от сферата на производство в сферата на обръщението, финансите. Това обаче има предел – ако производството се съкрати, печалбата също намалява. Финансовият сектор не може обаче дълго време да се откъсне от реалния. Рано или късно той трябва да се приведе в съответствие с него. Днешната криза е стъпка към това привеждане. Тя е потвърждение на тезата, че причина за кризата е противоречието между обществения характер на производството и частно-капиталистическата форма на присвояване. Глобалният капитализъм изостри това противоречие, присвояването остана частно. Печалбата отива в ръцете на богатите, на бедните се поднасят трохи, а дори понякога и това не става.

- Как се отразява кризата върху бедните? Поставям този въпрос, макар че отговорът е известен заради механизма и детайлите.

Кризата разшири пропастта между бедни и богати задълбочи отчуждението във всички негови форми. Нещо повече, потвърди извода на Мислителя на Второто хилядолетието Карл Маркс: „Трудът произвежда чудесни неща за богатите, но произвежда оголяване за работника. Строи палати, но и коптори за работника. Създава красота, но и осакатява работника. Замества ръчния труд с машини, но отхвърля и част от работниците назад към варварския труд, а останалата част превръща в машина. Той произвежда ум, но произвежда и тъпоумие, кретенизъм за работника“.¹

Осиротелият и обезличен човек се връща в лоното на животинското: ниско потребление, невъзможност биологически да оцелее, притъпени потребности, сведени до чисто животинско равнище. Човек загубва своята „родова същност“, превръща се в животно, в скот с ниски животински страсти – оскотяване и озверяване на човека, деградация на човешката личност. Пресата всеки ден ни поднася потресаващи примери в това отношение.

¹ Маркс, К., Енгелс, Съч. т. 42, София, Партиздат, 1983, стр. 85.

- **Какъв ще бъде светът след кризата?**

- Трудно е да се отговори. Тук са възможни няколко варианта (хипотези): първият – ще се засили ролята на САЩ като световен лидер, което е малко вероятно. Още Збигнев Бжежински се произнесе за това; вторият – на преден план изплуват други страни като Русия, Китай, Индия и пр. Еднополюсният свят се заменя с многополюсен; третият – има вероятност в някои страни да се установи неофашизъм. Такива признаци се наблюдават и днес. Историята познава такива примери: след Великата депресия 1929-33 г. в много страни се установиха фашистки режими. Трябва да извличаме поуки от историята и да не допускаме това. Кризата може да възроди тоталитарни режими на социално-икономическо управление.

4. Теория и емпирика

Този въпрос днес придобива злободневен характер. Ако преди теорията е била на почит и уважение, сега е на заден план, дори може би – забравена. Внушава ни се, че емпиричното познание трябва да бъде приоритетно, то като че ли е непосредствената практика. Много дисертации, хабилитационни трудове, научни изследвания, следват пътя на описанието: цифри, таблици, взети в готов вид от разни статистически сборници. **Теорията се губи, а доколкото е налице – има обзорен, обобщаващ характер, разпиляна е, липсва стройност на изложението, не съдържа нови неща, изпъстрена е със стари клишета и банални истини.** Преподаването също има такъв характер.

Това не може да бъде път на научното изследване и на самото преподаване. Без да влизам в спор и в „тънки“ детайли на проблема, ще посоча само някои изходни положения. Всяка научна разработка, както и преподаването на икономически знания, трябва да почива на три „кита“ (стълба): философия, теория и методология и практическа приложимост. Тези неща като че ли ги няма, връх взима емпириката. Тя обаче не може да обхване и разкрие същността, а само описва външната, повърхностна страна на явленията. Емпиричното познание е частично знание, необходимо, но недостатъчно да разкрие същността. То не изчерпва знанието в неговата цялост. **Икономическата наука не е емпирична наука, каквито твърдения се срещат. Тя обхваща: теоретическо знание, емпирично познание, парадигматично, инструментално познание, опитно познание, дедуктивно познание. Сложната съвкупност на икономиката не може да се представи и изучи само от едно знание – емпиричното.**

Теорията и емпириката са степени на човешкото познание и като такива са в единство и противоречие. Теоретичната икономика не е емпирична наука, но не е и априорна. Истината не може да се разкрие само чрез логически априорен път. Логическата строгост и вътрешната непротиворечивост не ни предпазва от грешки и неправилни теоретични конструкции. Правилно построени силогизми могат да имат резултати, противоречащи на действителността. Тъкмо от това страда неокласическата теория.

Всяко наше знание започва благодарение на сетивата ни, преминава после към разсъдъка и завършва в разума. Първата степен на познание е сетивното, чувстве-

ното, след това – логическото, абстрактното. Двете страни на познанието трябва да вървят ръка за ръка. „Всички обекти, които представляват субстрат на човешкото усещане, възприятие и наблюдение, преминават и през сетивата на животните. Но само човекът може да преобразува сетивните стимули в наблюдение и опит и отново само той може да подрежда различните наблюдения и опит в съгласувана система“.¹

Теоретичното познание на икономиката разкрива същността на явлението чрез неговото наблюдение и обобщение, то разкрива закона на движението, пътя на развой на социално-икономическата система. Емпирическото познание обаче не обхваща всички степени на познание.

Все по-голям брой икономисти на Запад говорят за криза в икономическата наука, както казах в началото, свързана с неспособността на неокласическата теория да обясни съвременните явления на глобалния й мир, на трансформационните процеси в страните от Източна Европа. На фона на тази криза се засили потребността от теоретико-методологическото познание – неин плод са и много публикации върху икономико-философски проблеми. От тази гледна точка недооценката на икономическата методология и на теорията на познанието у нас не е оправдана. Интересът към теорията и методологията на икономическата наука в България обаче спада. Това важи и за преподаването на икономически знания.

Така че схващането за приоритет на емпиричното познание и преподаване е лишено от всяко основание. То затваря пътя на по-модерни методи на познание – не е предимство, а недостатък на самата теория и на преподаването. За да бъде преодоляно противоречието, би могло да се отива към някакво „споразумение“, съглашение (конвенционализъм) между различните теоретически школи.

Икономиката преминава от едно състояние в друго, от хаос към порядък и обратно, от порядък към хаос². Тогава може ли тя да се обясни с една единствена теория – неокласическата, още повече, че тя разглежда явленията в статика, а не в динамика. В живота съществува и нелинеен път на развитие, а той не се побира нито в рамките на марксизма, нито в неокласическата теория. Неокласиката обаче не признава това, тя признава само пазара и неговата самоорганизация. В хода на човешкия прогрес, на цивилизацията, науката се освобождава, самоочиства от ония теории и грешки, които пречат на този прогрес и на тази цивилизация. Неокласиката не признава такова самоочистване, тя се представя за вечна и универсална за всички времена.

5. Математика и икономика

Този проблем придобива особена важност. Той е тема не само на вчерашния, но и на утрешния ден, вероятно и занапред ще бъде такъв. Увлечението по математика е толкова силно, че ни изправя пред дилемата: икономиката клон на математиката ли е, или математиката – клон (по-скоро – инструмент, бел. ред.) на икономиката. Големите

¹ Л.фон Мизес, Човешкото действие. Трактат по икономика. Четвърто преработено издание, превод от английски, София 2011 г., с. 201.

² Виж по този въпрос И. Пригожен, И. Стенгерс. *Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой*. Пер. с английското, Москва, 2001.

те икономисти А. Маршал, Дж. Кейнс и др. ни предпазваха от такова увлечение. По образование те бяха математици, но не се изкушиха да спекулират с математиката. Днес това като че ли се забравя. Неокласиката превърна математиката в сърцевина и ядро на икономикса, която стана самоцел, а не средство за по-добро разбиране на икономиката. Понякога прости неща се обличат в сложна математическа одежда. Това засенчва предмета на икономическата теория. Студентът може да решава задачи без да знае теорията на проблема, вследствие на което подготовката на кадри се осакатява. Това важи не само за студентите, но и за преподавателите. Много от тях преподават икономика, без да са специалисти – инженери, математици, особено това се случва в техническите училища, където има открити факултети по икономика. Прекомерната детайлизация на математическия апарат се смята за висша степен на научност, а владенето на теорията – за ненаучност. Воля за преодоляването на този проблем като че ли няма.

Икономиксът все повече придобива вид на математическа икономия, икономическата наука се заменя с иконометрия – „наука за единния принцип на човешкото поведение“. Реалните икономически процеси не могат да се изразят само с помощта на тази иконометрия. Математическите методи, вън от контекста на качествения анализ, не могат да придадат научност на икономическата теория. Те дават верни резултати, ако се основават на правилни теоретични принципи. Ако заложеният теоретичен модел е неправилен, то и количествените зависимости, изразени чрез математическите модели, ще бъдат погрешни. **Математическата формализация, макар и да създава външно впечатление, че стои в основата на построяването на единна теоретична система на икономическата теория, в крайна сметка не може да бъде съдържателен елемент на тази теория, а има спомагателно значение.**

Икономическата литература, според Морис Алле (виден френски икономист, Нобелов лауреат по икономика), в течение на четири десетилетия се развиваше в погрешно направление: в посока на съвършени изкуствени и откъснати от живота математически модели и преобладаване на математическия формализъм, което от само себе си е голяма крачка назад. Той смята, че повечето съвременни икономически теории грешат в три посоки: първо, злоупотреба с математиката; второ, логическа несъстоятелност; трето, пренебрежение към явленията на реалната действителност. Математиката е средство, инструмент в анализа, главното е критическият анализ на аксиомите и съпоставянията им със следствията от опита. Прекомерната математизация се превръща в самоцел, достига висока степен на абстрактност, която може да се откъсне от своята обективна основа.

В икономическата теория и в преподаването най-напред трябва да присъства качественият логически анализ, а след това количественият или математическият. Качественият анализ определя степента на приложение на математиката в икономиката, а не обратното. **Математическото знание е едно от средствата за опознаване на икономиката, а не всеобщ принцип на това познание.** Така че към приложението на математиката в икономиката трябва да бъдем предпазливи.

6. За плурализма на преподаване на икономически знания

На каква основа следва да се извършва процесът на преподаване – на монизма или на методологическия индивидуализъм? Теория, основана на тях, не дава желаните резултати. Плурализмът може би е по-за предпочитане от първите два. Това, според нас, се дължи на следните обстоятелства: **Първо**, всяка теория е несъвършена и подлежи на развитие. **Второ**, многоликият стопански живот не може да се изрази от една единствена теория, независимо дали тя е доминираща, или не в научното познание. **Трето**, всяка теория е ограничена и съдържа момент на ограниченост, затова и не може да претендира за всеобща истина.

Икономическата наука се развива и в своето движение се очиства от теории, които спират нейния развой. Сблъсъкът между биващо и ставащо е подтик за поява на нови теории. Всяка абсолютизация на една или друга теория води до монополизъм. Плурализмът е стъпка срещу неговото установяване. По тези **причини икономическата наука трябва да се изучава на по-широка основа, т.е. на плуралистична основа**. Да се обърнем към историята и да извлечем поука от нея. Социално-икономическите процеси в обществото допреди около шест десетилетия се изучаваха предимно по трудовите на Й. Сталин: „Диалектически и исторически материализъм“, „Икономически проблеми на строителството на социализма СССР“, „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ и др. В по-ново време това ставаше на основата на поредните конгресни и текущи партийни материали. Номенклатурата определяше коя теория е истина и коя не е. Знаем как завърши всичко това. Грешката обаче днес не се отстранява, а се повтаря – истината се гради първо на авторитети и – второ, на доминирането на дадена теория в структурата на научното познание.

Авторитетът, колкото и значим да е, не е критерий, определящ истинността или неистинността на дадена теория, в случая на неокласическата теория. „Учителят ми е мил, но истината по-драга“ (Аристотел) Позоваването на авторитети е нужно, но то не е достатъчно да се определи верността или погрешността на дадена теория. За съжаление този недостатък в научното познание все още не е отстранен, но е сигнал за търсене на алтернативни теории или възвръщане към стари, които по-добре обясняват света на икономиката. Новите факти са сърцевина и въздух на икономическата наука. Чрез тях теорията се подлага на проверка за фалшификация, стеснява се базата на лъжата и измамата Фетишът, лъжата са чужди на научното познание, многократното им повтаряне придава привидна, а не истинска научна стойност, рано или късно те слизат от историческата сцена.

Учените днес изразяват скептицизъм относно непоклатимостта и неизменността на икономическите доктрини на икономикса. В статията си Уил Хатън „Некрологът на икономикса“, поместена във в-к „Капитал“ от 11-17 април 1994 г., той пише: „Учените ги смуцава и това, че тя като че все по-лошо отразява реалния свят. Те със съжаление отчитат обстоятелството, че съвсем обикновени математически операции вече имат по-голямо значение от чисто икономическо мислене. Ясно е, че нещо трябва да се направи.“. В същата статия той привежда цитати от книгата на проф. Пол Ормерод „Смъртта на икономикса“: „Основните аксиоми на икономическата наука не

съответстват, а и не биха могли да съответстват, на познатата днес действителност“.¹ Подобни мисли се изразяват и от А. Зихнер и от много други икономисти.

Придобиването на знания на основата на неокласическата теория и по специално въз основа на икономикса не може да удовлетвори нашето преподаване. Нужно е възвръщане към класическата политическа икономия, очистена от нейната идеологическа обремененост и догматика.

Не всяко възвръщане е грешно и безплодно. Старите теории могат да съдържат отговор както на нерешени въпроси, така и друг подход на тяхното обяснение. Политическата икономия и неокласическата теория, както и всяка друга, могат да бъдат подлагани на критика, но всяка критика може да подхрани друг начин на обяснение, породен от промените в съдържанието на обекта на икономиката. Многоликият стопански живот не може да бъде разбран с една единствена теория, нужен е синтез от теории, които не само да го обяснят, но и да го изменят.

Вратата в неокласическата теория днес е отслабена, нейните шевове – вече пропукани, не издържат проверката на времето и на обстоятелства, които стоят извън полезрението на нашето изложение. Много факти от неокласическата теория подлежат на преоценка. В тази връзка се появиха и нови разработки.¹ Професор Васил Проданов посвети цяла студия на този въпрос.² Той разкри не само тенденциите в развитието на политическата икономия в западноевропейските университети, техните слаби и силни страни, но предложи и класификатор на изучаваните дисциплини.

Връзката между философия и икономика обаче днес е прекъсната. Но без нея не би могло да има ползотворна политическа икономия. Както има философия на правото, на историята, на литературата, на физиката и прочее, така би трябвало да има и философия на икономиката. В това отношение УНСС постига успех, в учебните си планове той включва и дисциплината философия на икономиката.

Що се отнася до политическата икономия и икономиксът, съдейки по съдържанието на студията на проф. Проданов, става трансформация и преливане на една дисциплина в друга, в някои случаи – по неговите думи, те започват да се употребяват като взаимозаменяеми понятия.³ Но тук има и препъникамък: преподаването на политическата икономия по логиката и методологията на икономикса поражда трудности, обусловени от обстоятелството, че някои икономисти не смятат икономикса за наука. Истината трябва да се разкрива, а не да се изопачава.

Преподаването на икономическата наука на основата на неокласическата теория ограничава плурализма, почиващ на синтез от теории. Ако искаме да бъдем в крак с времето и в синхрон с потребностите на обществото, наред с икономикса е нужно да се изучава и политическа икономия и то марксистка политическа икономия. По-

¹ П. Михайлов, Смяна на икономическите доминанти. Социално-икономически аспекти на проблема, София, ИК „Световит“, 2013; Д. Минчев, Ренесанс на политическата икономия, Русе, 2013 г.

² В. Проданов, Съвременни тенденции в преподаването на политическата икономия. Годишник на УНСС – 2011 г., с.95.

³ Пак там.

литическата икономия трябва да проникне „отвъд другата страна на материалното производство“. Нейният предмет трябва да засили социалната ѝ насоченост.

Това за сетен път показва, че **учението на Маркс принадлежи не на миналото, каквито твърдения не са рядкост, а неговата актуалност важи и за настояще, и за бъдеще време. Историята не опровергава теорията на Маркс, напротив, тя потвърждава нейната истинност и актуалност. Много често под марксизъм се разбира Сталинската версия на неговото тълкуване, която няма нищо общо със същността.** При такъв подход се изключва хуманистичната същност на марксизма, материалистическата диалектика се подменя с метафизика, историзмът отстъпва на „историцизма“, свободата – на желаната му необходимост, същността на неизбежността, социализмът – на тоталитаризма, науката – на религията и вярата в идеята за „земния рай“.¹

Политическата икономия трябва да се занимава не изобщо с пазарните принципи, както това прави неокласическата теория, а със социалния идеал на обществото, идеалът на бъдещото общество, в което се осъществени свободното развитие на всеки отделен индивид². Социалният идеал на Маркс се свързва не просто с пазара, а с духовното производство. **Двете сфери на човешка дейност – материална и нематериална, придобиват значимост само в рамките на целостта на икономическата система.**

Духовното производство не бива да се подчинява изцяло на пазарните отношения. Стоковата форма, колкото и значима да е, не е универсална форма на жизнено-стопанска дейност. В икономиката има и непазарни елементи. **Икономическата и пазарната система са две различни неща, те не са тъждествени. Пазарната икономика е частен случай на формите на икономическа организация на обществото, а не всеобщ принцип на съществуване.** Ако духовната сфера се разглежда като пазарна, а тъкмо така тя се разглежда, то би следвало да се развива по законите на пазарната икономика. Стремещт ще бъде печалбата, всичко се подчинява на пазара. Видяхме докъде ни докара това – **хвърлени сме в бушуващо море, от което не знаем как да се спасим – съдбата на давящите се е в ръцете на самите давящи се**³.

Двата типа обществени връзки – пазарни и непазарни – са всъщност от различен ред. Пазарните отношения в духовната сфера не могат да бъдат копие на тези в материалната сфера. Производството и потреблението на духовни блага не е в състояние да се изрази чрез стойността. Трябва да бъдем предпазливи в прилагането на пазарните принципи, а доколкото се прилагат, те следва да се обвържат със социалната цел на икономическата система. Това обаче днес не става. Духовната сфера е подчинена на комерчески цели. По тия причини нейните продукти се разглеждат като стоки, които по нищо не се различават от тези в материалното производство.

Плурализмът е различие в гледните точки на осъществяване на необходимостта. Критичната оценка на събития, доктрини, хипотези, теории ще покаже доколко то е целесъобразно. Ортодоксалният марксизъм и либерализъм, религията

¹ Славин, Б. Ф., За социалния идеал на Маркс и неговите критици, сп. „Понеделник“, бр. 7-8, год. 16, с. 88.

² Пак там.

³ Авторът перифразира известна фраза от знаменития роман на И. Илф и Е. Петров „Златия телец“ – бел. ред.

и други подобни не го признават като подход или го вкарват в схемите и каноните на дадена теория, към която стриктно се придържат. Нещата обаче изискват друг историко-логически ред на изложение, отчитащ постиженията на икономическата мисъл, трасиращ пътя на нови идеи, обусловени от времето, в което живеем и обогатени от нашия собствен опит и съобразени с него.

В заключение, преподаването на икономически знания във високо развитите общества трябва да се извършва на по-широка основа, да търси опора не в една единствена теория, каквото е сегашното положение, а в синтез с други. Приложената програма по-долу е в стъпка в това отношение. Тя е резултат на дългогодишно проучване, ползване на материали, свързани с разработката ѝ. Времето ще покаже нейната целесъобразност.

УЧЕБНО-ТЕМАТИЧЕН ПЛАН
за изучаване на дисциплината

„ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ“

№ по ред	Названия на разделите и темите
1	I. Въведение
2	Предмет на политическата икономия Метод на политическата икономия
3	II. Общи основи на икономическото развитие на обществото Икономическите потребности – движещи сили на социално-икономическото развитие
4	Общественото производство и неговите основни фактори
5	Икономически системи на обществото
6	Собствеността в икономическата система
7	Трансформация на икономическата система в България: проблеми и противоречия
8	III. Общи основи на пазарната икономика
9	Стоково производство
10	Ценообразуване на основата на разходите и факторите на производството Пари
11	IV. Механизъм на функциониране на пазарната икономика
12	Пазарът – начин на организация и управление на пазарната икономика
13	Пазарен механизъм Моралът и пазарната икономика
	V. Капитал, наеман труд и експлоатация
14	Капитал
15	Натрупване на капитала
16	Работна заплата
17	Капиталът в аграрната сфера
	VI. Нематериалната сфера: предмет на политико-икономическия анализ
18	Духовно производство
19	Услугите – специфичен вид икономическа дейност
20	Пазар на услугите
21	Услуги и икономически растеж
22	Човешкият капитал
23	Икономика на знанието
24	Образователна услуга
25	Неоикономика
	VII. Функциониране на националната икономика
26	Самоорганизация и макроанализ на икономическата система
27	Макроикономически показатели на стопанисване
28	Държавната намеса в икономиката в търсене на алтернативи
29	Глобални проблеми на икономиката
30	Асиметричност на българското общество в контекста на европейските системи

7. Цели и задачи на дисциплината

Целта на изучаваната дисциплина е да запознае студентите със законите на общественото производство, с движещите сили на икономическия живот, с отношението между хората в производството на материални блага и услуги, с техния стремеж за по-добър и справедлив живот. **Задачата** е да формира у студентите **широка и задълбочена подготовка по:** изучаване на законите и категориите на икономическата наука, начина на функциониране и управление на икономическата система, спецификата на духовното производство и мястото на човека в обществения напредък, законите на пазарната икономика, преминаването на България към социално ориентирана пазарна икономика. **Политическата икономия трябва да се обърне с лице към социалните въпроси на икономиката, а не само да се сведе до наука или до теория на рационалния избор.**

8. Структура на учебната програма

Раздел 1. Въведение в икономическата теория

Тема 1. Предмет на политическата икономия

Политическата икономия като наука: поява, развитие и етапи. Предмет на политическата икономия: концептуални подходи. Политическа икономия и икономикс: единство и различие. Място на политическата икономия в системата на икономическите науки. Политическата икономия – наука за закономерностите на стопанския живот на обществото.

Тема 2. Метод на политическата икономия

Метод и методология. Диалектика на обективното и субективното в икономическото познание. Метод на познание и метод на изложение. Научната абстракция. Анализ и синтез. Индукция и дедукция. Инструментариум на икономическия анализ. Позитивна и нормативна икономия. Функции на икономическата теория: познавателна (евристична), практическа (стопанска), критическа (оценъчна). Фалшификация и опровержение на икономическата теория. „Проверовъчен тест“ на теорията. Икономически категории и закони. Познаване и използване на икономическите закони. Политическа икономия и икономическо мислене.

Раздел 2. Общи основи на икономическото развитие на обществото

Тема 3. Икономическите потребности – движещи сили на социално-икономическото развитие

Икономически потребности: същност, видове и класификация. Производството – определящ фактор в развитието и формирането на потребности. Теория за потребности и проблемът за взимане на решения. Икономически интереси: обща характеристика. Интереси и потребности: единство, различие и противоречие. Класификация и видове интереси. Икономически блага. Благото като икономическа категория. Класи-

фикация на икономическите блага. Частни и обществени блага. Блага и потребности: оскъдност и полезност. Величина на полезността. Закон за насищане на потребности и проблемът за тяхното разрешаване.

Тема 4. Общественото производство и неговите основни фактори

Обществено производство. Материалната и нематериалната сфера – две страни на общественото производство, критерии за тяхното разграничаване. Материалното производство – основа на обществото. Духовното производство и неговата роля за обществения напредък.

Фактори на производството и тяхното взаимодействие. Теорията на оптималния избор и граници на производствените възможности. Алтернативни разходи. Производствена функция. Производителност и ефективност на производството.

Тема 5. Икономически системи на обществото.

Понятието икономическа система и нейните основни елементи. Класификация на икономическите системи и техните етапи а развитие. Формационен и цивилизационен подход в периодизацията на икономическите системи: типология на икономическите системи. Неоекономика – нов облик на икономическата система. Интелекто-икономика.

Тема 6. Собствеността в икономическата система.

Собствеността като икономическа категория. Икономическо и правово съдържание на собствеността. Право на владение, разпореждане и ползване. Субекти и обекти на отношенията на собственост. Теорема на Р. Коуз. Институционални основи на отношенията на собствениците. Еволюция в отношенията на собственост. Видове собственици и тяхната модификация в прехода към пазарна икономика.

Тема 7. Трансформиране на икономическата система в България.

Закономерности на прехода. Основни пътища на икономическо движение. Формиране на икономическата система. Многообразие на формите на собственост – фундамент на смесената икономика.

Приватизацията в радикалното преустройство на икономиката: терминологични уточнения; цели и задачи на приватизацията; причини за приватизацията; особености на приватизацията; методи на приватизацията;

Преходът – крачка напред или назад в историческото движение

Раздел 3. Общи основи на пазарната икономика

Тема 8. Стоково производство.

Поява и възникване на стоковото производство: причини и условия. Обща характеристика на стоковото производство и неговата роля за развитие на обществото. Стоката и нейните свойства: потребителна стойност, раменна стойност, стойност и ценност. Алтернативни възгледи. Двойкият характер на труда в стойността на стока-та. Трудът, оскъдността и полезността, като основа на разменната стойност. Полез-

ността на стоката и нейното измерване. Закон за намаляващата се полезност. Размяната, като средство за разрешаване противоречията в стойността на стоката.

Тема 9. Ценообразуване на основата на разходите и факторите на производство.

Разходи на производство. Разходи и цена. Разходи и ценност. Пределните величини в теорията на издръжките на производство и тяхното отражение върху цената.

Тема 10. Пари.

Произход и същност на парите: марксистки и неокласически подход. Функции на парите. Теории за парите. Видове пари. Еволюция на съвременните пари.

Раздел 4. Механизъм на функциониране на пазарната икономика.

Тема 11. Пазарът – начин на организация и управление на икономиката.

Пазарът като икономическа категория: същност, поява и развитие. Еволюция на възгледите за пазара. Функции на пазара: позитивни и деструктивни. Еволюция на пазарната система. „Невидимата ръка“ и нашето съвремие. Държавата и свободата на пазара. Пазарът – средство за решаване на глобалните цели на обществото.

Тема 12. Търсене и предлагане.

Търсенето и предлагането като политико-икономическа категория. Закон за търсенето. Фактори на търсенето: ценови и неценови. Структура на платежоспособното търсене. Еластичност на търсенето. Предлагане и фактори, които го определят. Закон за предлагането. Пазарно равновесие. Теории на равновесието: Маркс, Валарас, Маршал и др. Пазарно саморегулиране. Същност и функции на конкуренцията. Видове конкуренции: вътрешноотраслова и междуотраслова, свършена и несвършена. Начини на конкурентна борба. Монополът като антипод на конкуренцията. Антимонополно законодателство.

Раздел 5. Капитал, наеман труд и експлоатация.

Тема 13. Капитал.

Капитал: класическо и съвременно обяснение. Капиталът като фактор на производството и развитие на икономиката и капиталът като отношение между хората в обществото. Капитал и принадена стойност. Процес на създаване на принадена стойност. Превръщане на парите в капитал. Движение на стоковата и капиталовата стойност при неизменна и променяща се производителност на труда. Абсолютна и относителна принадена стойност.

Стойност и разходи на производство. Капиталът като движение. Фактори, влияещи върху нормата на печалба. Производствена цена и модификация на стойността.

Тема 14. Натрупване на капитала.

Обща характеристика на натрупването. Просто и разширено възпроизводство. Фактори, формиращи размера на натрупването. Натрупването на капитала при неизменен и променящ се органически строеж на капитала. Ефективно търсене в модела

на Кейнс. „Бедност сред изобилието“ по Кейнс и всеобщият закон на капиталистическото натрупване на Маркс.

Тема 15. Работна заплата.

Работната сила като стока: потребителна стойност и стойност. Дискусионни въпроси. Експлоатация и отчужденост на труда. Промяна в отношенията наемен труд – капитал: партньорски отношения. Заплащане на труда. Същност, форми и системи на работната заплата. Номинална и реална работна заплата. Производителност и работна заплата: взаимодействие. Минимална работна заплата и критерии за нейното определение. Движение на минималната работна заплата.

Тема 16. Капиталът в аграрната сфера.

Селското стопанство – особена сфера на приложение на капитала и труда. Поземлени отношения и собственост. Поземлена рента: същност и форми. Диференциална рента: същност, причини и условия на образуване. Капиталовложения в земеделието при понижаващ неизменен и повишаващ се икономически ефект. Абсолютна рента. Монополна, екологическа и туристическа рента. Аренда и цена на земята. Аграрният въпрос в България. Форми на стопанисване в селското стопанство. Предприемачество и бизнес. Аграрна политика.

Раздел 6. Нематериалната сфера като предмет на политикоикономически анализ

Тема 17. Духовно производство

Духовното производство в структурата на обществената система. Икономически отношения в духовното производство. Особености на процеса на труда в духовното производство. Трудът като нематериално благо. Духовен продукт и услуга. Пазарните отношения в духовната сфера: граници и възможности на използване.

Тема 18. Услугите – специфичен вид икономическа дейност.

Същност, особености и класификация. Услугите като потребителна стойност. Услугите като продукт. Услугите като стойност. Към обосноваване на стойностния характер на услугите. Измерване на социалния продукт на услугата.

Тема 19. Пазар на услугите

Формиране на пазара на услугите. Пазар на услугите и неговите особености: търсене и предлагане. Йерархия в потребностите от услуги. Териториални аспекти в развитието на пазара на услугите.

Тема 20. Услуги и икономически растеж.

Социални ефекти и тяхното измерване. Пряка и косвена ефективност. Остойността на измерените разходи. Роля на услугите за постигане на икономически растеж.

Тема 21. Човешки капитал.

Същност и особености на човешкия капитал. Движение на човешкия капитал. Социален капитал и обществен прогрес. Критика на теорията на човешкия капитал. Човешкият капитал в съвременната марксистка трактовка.

Тема 22. Икономика на знанието.

Същност, принципи и особености на икономиката на знанието. Знание и информация: единство и различие. Място и роля на знанието в предприемаческата дейност на бизнеса. Знанието като капитал. Качество на знанието и неговия продукт. Знанието – фактор за повишаване ефективността на икономиката.

Тема 23. Неоикономика

Място на новата икономика в икономическата система. Същност и структура на новата икономика: движещи сили на развитие на неоикономиката: Виртуалност и реалност. Ново виждане в стойността на стоката.

Тема 24. Моралът и пазарната икономика.

Моралът като етическа категория. Вграждане на морала в икономиката. Рационална и гражданска етика. Морал и пазар: взаимодействие. Етически възгледи за оценката на пазара. Критика на икономическия детерминизъм. Моралът и дефектите на пазара.

Раздел 7. Функциониране на националната икономика.**Тема 25. Самоорганизация и макроанализ на икономическата система**

Понятието национална икономика. Подходи и различни трактовки. Макроикономически анализ на системата. Теория на развитието: Кейнсиански и Марксистки модел. Икономическа динамика и заетост. „Теорията на порочния кръг на нищетата“.

Тема 26. Макроикономически показатели на измерване на националната икономика.

Същност и структура на БВП и БНП. Система на националните сметки. Национален доход: създаване, разпределение и преразпределение: дискуссионни въпроси. Марксистка и немарксистка трактовка, други виждания. Доходи на населението и тяхното измерване. Националното богатство и екологическия проблем.

Тема 27. Държавната намеса в икономиката в търсене на алтернативи.

Държавна алтернатива на пазара. Алтернативи в държавната намеса. Държавата и пазарът – две несвършени алтернативи. Предимства и недостатъци на пазара. Социалното пазарно стопанство като алтернатива.

Тема 28. Глобални проблеми на икономиката.

Тема 29. Асиметричност на българското общество в контекста на европейските системи.

9. Кратък коментар върху съдържанието на програмата

Стремежът на програмата е да не дублира Икономиксът като учебна дисциплина. Разбира се, това не винаги може да се спази. Двете дисциплини имат един и същ обект на изследване (икономиката), различават се от гледище на начина на изучаване на този обект. Икономическата теория плати скъп данък на заблудата, че само еднородни явления могат да се обогатяват. Напротив, разнородните също могат да се обогатяват, да проникват едно в друго, да издигат научното знание на по-високо равнище.

Икономиката трябва да се обвърже с морално-етичните принципи. Пазарът трябва да се преценява от морално-етични позиции: „добро“, „зло“, „справедливост“, „обществени интереси“ и пр. Някои религии също имат такъв подход – будизъм, индуизъм, протестантска етика, калвинизъм и пр. Икономическата и всяка друга дейност не може да бъде постигната вън от нравствените закони. Общественият напредък трябва да се оценява и от морално-етическа гледна точка. Икономиката трябва да придобива черти на моралност. За това е нужно държавата нравствено да се обновява, а не да бъде поковарена, но това е друга тема.

Човешкият капитал придобива особена значимост в нашето съвремие. Тук възникват обаче много аспекти: дали образованието е капитал в ръцете на този, който го притежава, или у оня, който го използва, за да получи печалба. Свободното време днес също се превръща в капитал. В ръцете на предприемача то се използва като средство за натрупване на богатство (печалба): потребление на масова култура, шоу-бизнес и редица други от този род.

10. Заключение

Икономическото образование във висшите училища трябва да има концептуална основа. Икономиксът не е в състояние да обясни множество явления на обществения живот. **Ортодоксалната теория трябва да отстъпи място на плурализма в преподаването. Икономическата наука трябва да се преподава не като сбор от ограничени абстрактни инструментариум, а като метод, методология.** Надявам се, че с помощта на политическата икономия това може да се постигне.

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ И НЕОКЛАСИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ – ПРЕД ИЗПИТАНИЕ НА ВРЕМЕТО

Резюме:

Предмет на разработката са въпросите за единството и различията между политическа икономия и неокласическа теория. Те са два клона на икономическото знание. Авторът се обявява против универсалността на неокласическата теория, срещу нейната „безупречност“, против твърдението, че тя е истина от последна инстанция.

Тази теза не се потвърждава на практика. Животът се оказва по-сложен, отколкото си го представяме. Много факти в нашето съвремие не се потвърждават от неокласическата теория. Предмет на разработката са въпроси като: причините за премахване на политическата икономия от учебните програми; единството и различието между нея и икономикса; каква икономическа теория ни е нужна; проблемът за държавната намеса; критиката на неолибералната икономика и икономическата криза; отношенията между теория и емпирика, математика и икономика; необходимостта от плурализъм в преподаването на икономически знания.

Ключови думи: политическа икономия, неокласическа теория, икономическа теория, икономическа практика, икономикс, финансова и икономическа криза, критика на неолибералната икономика, плурализъм в преподаването на икономически знания.

JEL: A10, A11, A13, B0, B10, B41.

POLITICAL ECONOMY AND NEOCLASSICAL THEORY – FACING THE TRIAL OF TIME

Abstract:

The object of this paper is the unity and diversity between political economy and the neo-classical theory. In the opinion of the author, these are two branches of economic knowledge. The author declares on objection against the view that the neo-classical theory is universal and irreproachable. Life has proved for more complicated than we have imagined it.

The paper discuss questions such as „What economic theory do we need?“, issues concerning the interference of the state; theoretical and empirical knowledge; neo-liberal ideology and the economic crisis; pluralism in teaching economic theory.

Kew words: political economy, neoclassical theory, economic theory, economic practice, economics, financial and economic crisis, criticism to neoliberal economy, pluralism in economic education.

JEL: A10, A11, A13, B0, B10, B41.